

УДК 338.439.02

О.В. Захаріна,
канд. екон. наук,

О.М. Яценко,
канд. екон. наук,

Житомирський національний агроекологічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Проведено структурування продовольчої безпеки. Визначено потребу Житомирської області в продовольчому зерні та напрями його використання. Розроблено прогноз попиту і пропозиції на регіональному ринку зерна. Ідентифіковано основні чинники, що стримують процес формування регіональної продовольчої безпеки. Запропоновано стратегічні напрями розв'язання проблеми.

Питання продовольчої незалежності займає важливе місце в концепціях національної безпеки всіх розвинених країн світу. Проводити незалежну політику може лише та держава, яка забезпечує право кожного громадянина на доступ до безпечних для здоров'я і повноцінних продуктів харчування. Тому Україна, намагаючись вийти на міжнародну арену та інтегруватися в європейське співтовариство, має будувати свою аграрну політику саме на основі концепції продовольчої безпеки.

У вітчизняній науці питання забезпечення продовольчої незалежності країни завжди знаходились у центрі уваги вчених-економістів. Розвитку теоретичних, методологічних і практичних аспектів продовольчої безпеки присвятили свої дослідження В.І. Власов [1;2], О.І. Гойчук [3;4], З.І. Ільїна [5], П.Т. Саблук [6, с. 183–185;7], О.В. Скидан [8], В.Г. Ткаченко [10], О.М. Черчиль [11], В.В. Юрчишин [12] та ін. Проте важливі аспекти продовольчої безпеки стосовно регіональних умов потребують поглибленого розгляду.

Наразі не існує єдиного підходу до ідентифікації чинників, що стримують процес формування регіональної продовольчої безпеки та основних напрямів розв'язання проблеми, що й зумовило необхідність проведення дослідження.

Метою статті є висвітлення теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій

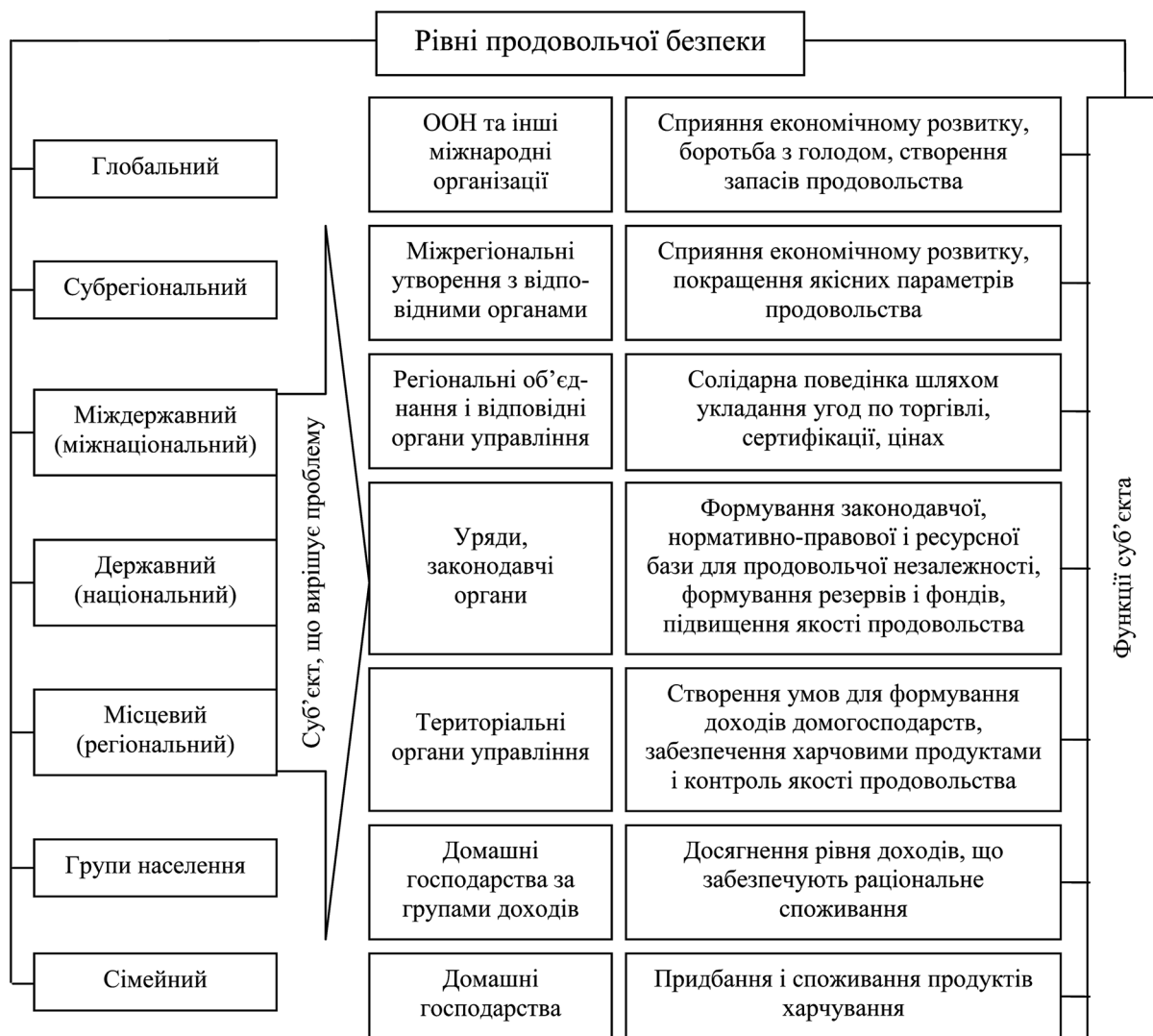
щодо забезпечення регіональної продовольчої безпеки на основі визначення її сутності та структури, аналізу потреб Житомирської області в продовольчому зерні та напрямів його використання, розробки прогнозу попиту і пропозиції на регіональному ринку зерна, ідентифікації основних чинників, що стримують процес формування регіональної продовольчої незалежності, визначення стратегічних напрямів розв'язання проблеми.

Згідно чинного законодавства України, продовольча безпека визначається як захищеність життєвих інтересів людини, що виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності. Економічна сутність продовольчої безпеки проявляється у двох її аспектах:

по-перше, це захист внутрішнього ринку від необґрунтованих імпорتنих поставок товарів та підтримка вітчизняного товаровиробника шляхом стійкого розвитку власного сільськогосподарського виробництва;

по-друге, зниження рівня економічної залежності держави або її регіону від інших країн, оскільки діючи на світовій арені, кожна держава, насамперед, повинна дбати про власні національні інтереси.

Виділяють різні рівні продовольчої безпеки (рис. 1). Кожен рівень характеризується своїми цілями, суб'єктами з властивими для них функціями, взаємопов'язаними та взаємозалежними між собою. Так, світове співтовариство в особі ООН та інших міжнародних організацій (СОТ, ФАО, Комітет з продовольчої безпеки) сприяє у подоланні голоду в конкретних регіонах світу і державах шляхом нарощення виробництва сільськогосподарської про-

Джерело: адаптовано [5].

Рис. 1. Структура продовольчої безпеки

дукції, створення резервних фондів, продовольчої допомоги країнам, що її потребують.

На національному рівні кожна держава розвиває власне виробництво сільськогосподарської продукції, проводить економічну і соціальну політику, спрямовану на забезпечення продовольчої незалежності, і тим самим сприяє створенню глобальної продовольчої безпеки. Однак продовольча безпека повинна розглядатися не тільки на державному, а й на регіональному рівні, що зумовлюється різноманітністю природно-кліматичних умов, соціально-економічним становищем окремих територіальних утворень, демографічною ситуацією, рівнем заробітної плати тощо.

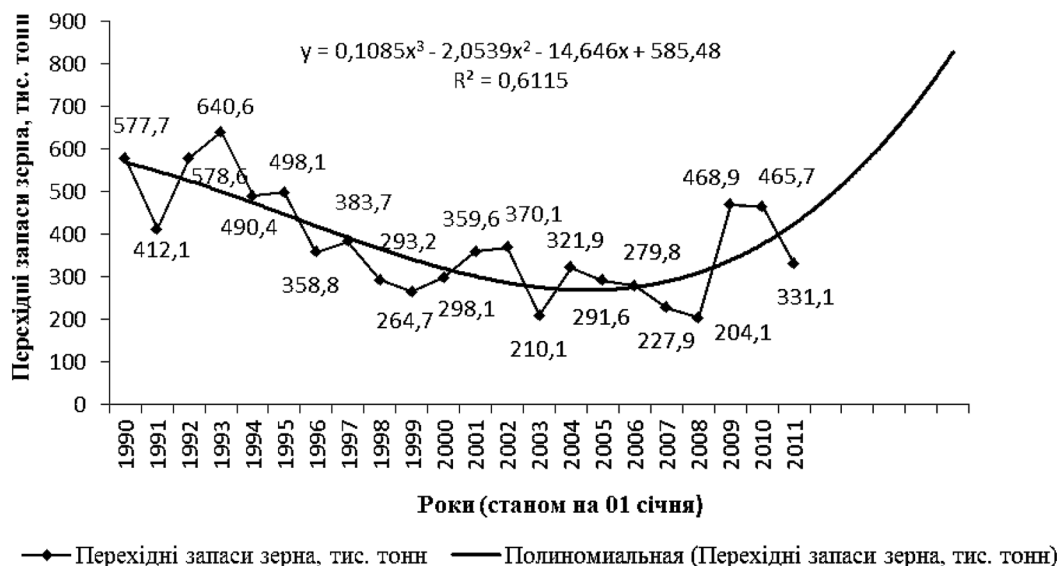
Задоволення потреб у продуктах харчування має здійснюватись відносно кожної конкретної людини у місцях її проживання. Проте хоча проблема й вирішується на всіх рівнях, гарантувати продовольчу безпеку повною мірою може лише держава. Органи

державної влади несуть безпосередню відповідальність перед населенням за його достатнє забезпечення якісними та доступними продуктами харчування.

Продукція ринку зерна в Житомирській області відіграє важливу роль в забезпеченні *регіональної продовольчої безпеки*, що являє собою такий економічний стан регіону (області), при якому все його населення має необмежений доступ до продуктів харчування в необхідній кількості відповідної якості та асортименту, що забезпечує фізіологічне та психологічне здоров'я людини.

Продовольча безпека як на державному, так і регіональному рівнях визначається за двома показниками: розмір перехідних запасів зерна до наступного врожаю та рівень виробництва зерна в середньому на особу.

Величина перехідних запасів зерна до наступного врожаю характеризує стабільність продовольчої безпеки в країні (регіоні), стійкість ринку зерна щодо

Джерело: тут і далі побудовано за даними Житомирського обласного управління статистики.

Рис. 2. Динаміка фактичних і вирівняних перехідних запасів зерна в Житомирській області

можливого впливу таких дестабілізуючих чинників, як неврожай зернових культур, засуха, повінь або інші стихійні лиха тощо.

Продовольча безпека вимірюється кількістю днів, протягом яких споживання може бути забезпечене за рахунок наявних запасів в державі або регіоні. Мінімальними для надійного забезпечення продуктами харчування вважаються запаси продовольства минулого врожаю, що становлять 17 % загального споживання. Зменшення запасів зерна нижче розрахункового рівня спричиняє значний ріст цін на зерно. В Житомирській області обсяги запасів зерна не зменшувались нижче розрахункового рівня і становили в середньому 20 %.

За допомогою математичного апарату Excel нами зроблено вирівнювання ряду динаміки обсягів перехідних запасів зерна з 1990 по 2011 рр. в регіоні та їх п'ятирічний прогноз (рис. 2).

Ряд динаміки обсягів перехідних запасів зерна вирівняно за допомогою полінома третього порядку. Коефіцієнт регресії свідчить про тісний зв'язок у вибірці, а прогноз перехідних запасів зерна – про їх збільшення.

Для оцінки стану продовольчої безпеки регіону, а також для аналізу тенденцій розвитку продовольчого ринку використано показник виробництва зерна в середньому на особу. Світовим досвідом встановлено, що стабільна продовольча ситуація досягається при забезпеченні виробництва 800 кг зерна на душу населення за календарний або сільськогосподарський рік. За таких умов задовольняються потреби населення в продовольчому зерні, а тваринництва у фуражному зерні.

У Житомирській області показник виробництва зерна на душу населення за аналізований період становив в середньому 640,0 кг, що на 160 кг менше встановленої норми. Лише за 2008–2010 рр. було вироблено на особу 847,4, 959,3 та 848,0 кг зерна відповідно завдяки високому врожаю зернових культур в Україні та Житомирській області. Проте в цілому Житомирщина повністю не задовольняє себе продовольчим зерном, а тому в область ввозиться зерно як з інших областей України, так і за-за кордону.

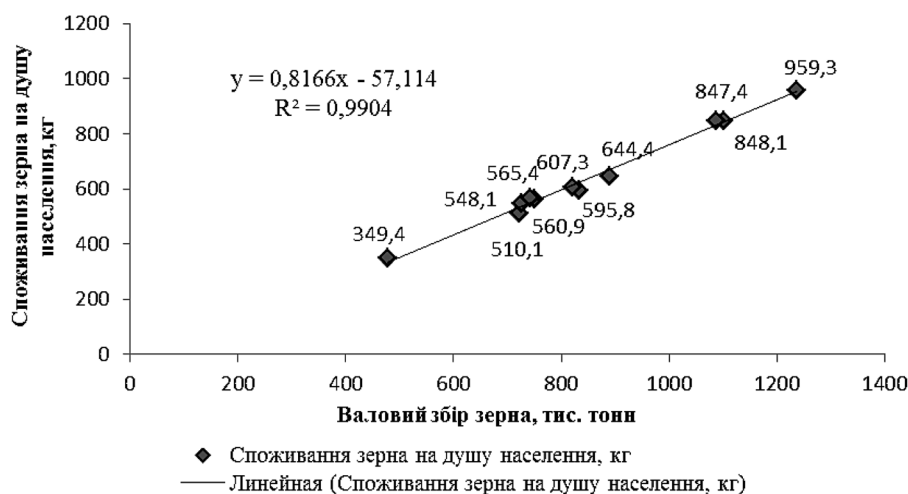
Аналіз показав, що споживання зерна на душу населення залежить від обсягів виробництва зерна, наявних доходів населення, частки виробництва зерна господарствами населення. Встановлено тісний взаємозв'язок між рівнем споживання зернової продукції і виробництвом зерна в області. Водночас зв'язок між доходами населення та рівнем споживання зернової продукції виявився мінімальним, що пояснюється нееластичністю попиту на зернову продукцію.

На рис. 3 представлено залежність споживання зерна на душу населення від валового збору зерна в Житомирській області за 2000–2010 рр.

Коефіцієнт регресії $b = 0,8166$ свідчить, що із збільшенням валового збору зерна на 1 тис. т в середньому зростає споживання зерна на особу на 0,8166 кг. Коефіцієнт кореляції є показником тісності зв'язку і визначається за формулою:

$$r = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,9904} = 0,9952$$

Те, що $r \rightarrow 1$, є свідченням тісного зв'язку між валовим збором зерна і його споживанням на душу населення. Коефіцієнт детермінації R^2 показує, що 99 % загального коливання у споживанні зерна на особу

Рис. 3. Кореляційне поле залежності споживання зерна на душу населення від валового збору зерна в Житомирській області

за досліджуваній період спричинено відмінностями у його валовому зборі, а решта зумовлено іншими, не врахованими, чинниками. Так, основним чинником, який визначає рівень споживання зерна населенням, є обсяг виробництва зерна в області як сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності, так і господарствами населення, які відіграють важливу роль у продовольчому забезпеченні області.

Таким чином, концепція продовольчої безпеки на регіональному рівні не означає самозабезпечення продовольством Житомирської області. Вона передбачає, що область повинна виробляти достатньо зернової продукції для власних потреб, але якщо вона

не може повністю себе забезпечити зерном, то повинна бути готовою імпортувати необхідну кількість зерна з інших областей країни або з-за кордону для задоволення потреб споживачів в продуктах харчування, а також тваринництва у фуражному зерні.

В табл. 1 наведено розрахунок річної потреби продовольчого зерна за нормами споживання. Потреба Житомирської області в продовольчому зерні становить 156,0 тис. т, в т. ч. на резерв припадає 14,0 тис. т. При сприятливих природно-кліматичних умовах, раціональному використанні матеріально-технічних ресурсів та дотриманні всіх норм обробки ґрунту область зможе забезпечити себе продовольчим зерном,

Таблиця 1

Потреба Житомирської області у продовольчому зерні*

Показник	Кількість	Одиниця виміру
Чисельність населення Житомирської області, всього,	1345,3	тис. осіб
у т.ч.:		
дорослого	1019,5	тис. осіб
від 6 до 18 років	264,2	тис. осіб
до 6 років	61,6	тис. осіб
Середня норма споживання борошна на одну особу:		
дорослого	82,6	кг
від 6 до 18 років	65,2	кг
до 6 років	36,3	кг
Споживання борошна на рік		
дорослого	84210,7	т
від 6 до 18 років	17225,8	т
до 6 років	2236,1	т
Разом борошна	103672,6	т
В перерахунку на зерно (коефіцієнт виходу 0,8 борошна із зерна)	130,0	тис. т
Потреба в зерні круп'яних культур	12,0	тис. т
Резерв зерна, 10 %	14,0	тис. т
Разом зерна	156,0	тис. т

* Тут і далі розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Потреба та напрями використання продовольчого зерна у Житомирській області, тис. т

Показник	Кількість
Потреба у продовольчому зерні, всього (відповідно до раціональних норм)	156,0
у т. ч.:	
резерв 10 %	14,0
пшениця	95,0
жито	35,0
зерно круп'яних культур	12,0
Потреба хлібозаводів та інших промислових підприємств, всього	85,0
у т. ч.:	
пшениця, всього	65,0
з якої хлібозавадам	58,0
іншим підприємствам	7,0
жито (хлібозавадам)	20,0
Потреба населення, всього	57,0
у т. ч.:	
пшениця	30,0
жито	15,0
зерно круп'яних культур	12,0

основна частка якого буде використана хлібозавадами області та іншими промисловими підприємствами (85,0 тис. т), а також спожита населенням (57,0 тис. т).

Потребу продовольчого зерна у Житомирській області буде сформовано за рахунок:

регіонального контракту (12,0 тис. т);

прямих закупок переробними підприємствами (72,0 тис. т);

фонду споживання населення (58,0 тис. т), в т.ч.:

оплата праці (15,0 тис. т);

громадське харчування (10,0 тис. т);

видача на паї (18,0 тис. т);

власне зерно населення (15,0 тис. т) (табл. 2).

Для визначення кон'юнктури ринку зерна на перспективу розраховано прогнозні показники обсягів попиту і пропозиції. Пропозиція зерна дає змогу

оцінити ступінь забезпеченості ринку зерном власного виробництва і, за умови необхідності, визначити обсяги імпортованого зерна для продовольчої безпеки регіону. Прогнозування здійснено за допомогою методу екстраполяції на основі кореляційно-регресійних рівнянь (табл. 3).

Так, у 2015 р. в порівнянні з 2010 р. очікується зростання пропозиції зерна на 306,7 тис. т, а в 2020 р. — в 1,3 раза. Пропозиція зерна на ринку зросте за рахунок суттєвого збільшення його перехідних запасів на початок року від 490,3 до 570,4 тис. т, нарощення виробництва до 1332,0 тис. т в 2015 р. і 1503,5 тис. т. — в 2020 р. та інших надходжень, що становитимуть у 2015 р. — 275,7 тис. т, а в 2020 р. — 311,4 тис. т.

Передбачається, що головним джерелом інших надходжень зерна до Житомирської області будуть

Таблиця 3

Прогноз попиту і пропозиції на ринку зерна Житомирської області, тис. т*

Показник	Рік			Відношення, %	
	факт	прогноз		2015 р. до 2010 р.	2020 р. до 2010 р.
		2010	2015		
<i>Пропозиція зерна</i>	1791,3	2098,0	2385,3	117,1	133,2
в т.ч.:					
запаси на початок року	465,7	490,3	570,4	105,3	122,5
вироблено за рік	1086,9	1332,0	1503,5	122,6	138,3
інші надходження	238,7	275,7	311,4	115,5	130,4
<i>Попит на зерно</i>	1460,2	1551,8	1766,2	106,3	121,0
в т.ч.:					
витрачено на власні потреби	734,8	756,3	810,9	102,9	110,3
реалізовано за всіма каналами збуту	442,2	484,7	564,8	109,6	127,7
інші витрати	283,2	310,8	390,5	109,7	137,9
<i>Запаси на кінець року</i>	331,1	546,2	619,1	165,0	187,0

* Розробка автора.

Основні стримуючі чинники процесу формування регіональної продовольчої безпеки та стратегічні напрями вирішення проблеми*

№ п/п	Стримуючі чинники	Стратегічні пріоритети вирішення проблеми
1	Недостатня кількість основних продуктів харчування	Створення нових сортів рослин з високою урожайністю та стійкістю до хвороб і шкідників
		Використання новітньої техніки та високоякісного насіння товаровиробниками
2	Недостатній розвиток ринкової інфраструктури	Покращення доступу товаровиробників до фінансових ресурсів
		Розвиток інформаційно-консультативного забезпечення учасників ринку
		Розвиток інших елементів ринкової інфраструктури
3	Незбалансованість харчового раціону	Поширення знань серед населення щодо побудови раціону здорового харчування
4	Низький рівень якості та безпеки продовольства	Розвиток і провадження біотехнології, створення сортів з кращими властивостями, в т.ч. лікувальними
		Стимулювання біологічного виробництва екологічно безпечного продовольства
		Державний контроль за якістю продукції

* Розробка автора.

міжрегіональні поставки продовольчої пшениці переважно з Південного регіону України. Обсяг попиту на зерно в області також має тенденцію до збільшення від 1460,2 до 1766,2 тис. т. Пропозиція зерна в області перевищуватиме попит на нього на 546,2 тис. т в 2015 р. і на 619,1 тис. т. в 2020 р.

Дослідження регіональної продовольчої незалежності дає змогу виділити основні чинники, що стримують процес її забезпечення, та запропонувати шляхи вирішення проблеми (табл. 4).

Основними чинниками, що стримують процес формування регіональної продовольчої безпеки є недостатній рівень виробництва та споживання основних продуктів харчування, в т. ч. й зернової продукції з урахуванням кормової бази тваринництва, низький рівень розвитку ринкової інфраструктури, особливо інформованості щодо потреб місцевих та регіональних ринків, якості та безпеки продовольства, а також незбалансованість харчового раціону. Забезпечення повноцінного харчування населення області може здійснюватися шляхом реалізації заходів підтримки товаровиробників, підвищення рівня зайнятості, проведення політики обмеження торгових надбавок на основні продовольчі товари, в т. ч. й на зерно та продукти його переробки.

Висновок. Проблема продовольчої безпеки має комплексний характер і пов'язана з макроекономічним розвитком держави в цілому та її регіонів, тому розв'язання її не повинно перекладатись лише на аграрний сектор. У Житомирській області, де аграрний сектор відіграє значну роль у розвитку регіональної економіки, проблема його функціонування є однією з визначальних у забезпеченні продовольчої незалежності регіону, тому саме нарощення вироб-

ництва та його ефективності забезпечує підвищення макроекономічних показників, в т. ч. й доходів, рівня та якості життя населення.

Використані джерела

1. *Власов В.І.* Продовольча проблема в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.07.02 / В. І. Власов; УААН. Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». — К., 2004. — 37 с.
2. *Власов В.І.* Глобальна продовольча проблема: моногр. / Власов В. І. — К.: ІАЕ УААН, 2001. — 506 с.
3. *Гойчук О.І.* Продовольча безпека: структура, рівні та критерії забезпечення / О. І. Гойчук // Загальні проблеми економіки. — 2003. — № 12. — С. 52—59.
4. *Гойчук О.І.* Продовольча безпека: моногр. / Гойчук О. І. — Житомир: Полісся, 2004. — 348 с.
5. *Ільїна З.М.* Продовольственная безопасность: тенденции и перспективы / З. М. Ильина // Беларуская Думка. — 2009. — № 3. — С. 22—31.
6. *Саблук П.Т.* Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє: в 3-х т. / Саблук П. Т. — К.: ІАЕ, 2001. — Т. 3. — 456 с.
7. *Саблук П.Т.* Основні положення нової економічної парадигми національної продовольчої безпеки України ХХІ ст. / П. Т. Саблук // Економіка України. — 2002. — № 5. — С. 54—60.
8. *Скидан О.* Продовольча безпека як пріоритет регіональної аграрної політики / О. Скидан // Економіка України. — 2004. — № 1. — С. 25—31.
9. Статистичний щорічник Житомирської області за 2010 рік / Гол. упр. статистики у Житомир. обл. — Житомир, 2010. — 479 с.
10. *Ткаченко В.Г.* Продовольственная безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов: моногр. / В. Г. Ткаченко, А. А. Бабенко. — Луганск: Книжковий світ, 2004. — 140 с.
11. *Черчиль О.М.* Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки / О. М. Черчиль // Економіка АПК. — 2000. — № 8. — С. 73—75.
12. *Юрчишин В.В.* Аграрна політика України на зламах політичних епох: історико-соціально-економічні нариси / Юрчишин В. В. — К.: Наук. думка, 2009. — 366 с.